

– Papa, a Nagypapa olyan erős volt, mint te? Amikor annyi idős volt, mint te most, vagyis úgy értem, te meg...

– Amikor én voltam kilenc? Erre gondolsz? Igen, azt hiszem, olyan erős volt – mondta Hamilton.

– Néha már alig emlékszem rá – mondta a fiú. – Tudod, nem szeretném őt elfelejteni. Érted, mire gondolok, Papa?

Mivel Hamilton nem válaszolt azonnal, a fiú folytatta.

– Amikor kicsi voltál, úgy volt veled, mint most veled és velem? – A fiú hirtelen bökte ki: – Jobban szeretted, mint most engem? Vagy ugyanúgy? – A lábát megmozdította a takaró alatt, és elfordította a fejét. Amikor pedig Hamilton még mindig nem válaszolt, azt kérdezte: – Nagyapa dohányzott, ugye? Azt hiszem, emlékszem egy pipa-féleségre.

– A halála előtt nem sokkal pipázni kezdett, ez igaz – mondta Hamilton. – Réges-rég cigarettázott, aztán valami lelki nyavalya miatt abbahagyta, később pedig egy másik fajtával újrakezdte. Mutatok neked valamit – mondta. – Szagold meg a kézfejemet!

A fiú kezébe vette az apja kezét, megszagolta, és azt mondta: – Nem hiszem, hogy érzek valamit. Mit mutatsz, Papa?

Hamilton megszagolta a kézfejét, aztán az ujjait. – Most én sem érzek semmit – mondta. Talán a félelem elpárologtatta belőlem, gondolta. – Akartam mutatni neked valamit, de jobb, ha most már alszol. Késő van – mondta Hamilton.

A fiú az oldalára hengeredett, nézte, ahogy az apja az ajtóhoz megy, és kezét a villanykapcsolóra teszi. Akkor azt mondta: – Papa? Lehet, hogy azt fogod gondolni, dilis vagyok, de bárcsak ismertelek volna, amikor kicsi voltál. Úgy értem, annyi idős, mint én most. Nem tudom, hogy mondjam, néha egyedül érzem magam. Olyan, mintha már attól hiányoznál, hogy most eszembe jut. Ez elég dilis dolog, nem? Légy szíves, hagyd nyitva az ajtót!

Hamilton nyitva hagyta, aztán jobban meggondolta a dolgot, és félig behúzta maga mögött az ajtót.

Schein Gábor

(A KALIFA AJÁNDÉKA)

mint Amgiad herceg hajója, mit
huszonnégy barna rabszolga evezett,
hogy vihesse Amgiad a gyémánt nyakéket,
nem tudván, hogy a kalifa már halott,

úgy futnak napjaink. mintha vennél
egy belülről kiszáradt diót, vagy egy
keserű gesztenyét, rút csalás a szellős
ég alatt minden. és a legfőbb csalás,

barátom, mit ember elkövethet, a halál.
minden más csak olyan, mintha a szép
Albertine kisasszony a varrónőjétől jövet
kigombolná a bundáját, mert az idő hirtelen

megenyhült, vagy mintha Gibister úr
az asztalra ejtene egy parókát. majd
megmutatkozik, hogy mindez különös
tánc volt-e, méltó feldíszítése életüknek,

vagy értelmetlen vágyakozás. de halálotat,
barátom, nem teheted jóvá: mikor Amgiad
a kalifa udvarába érkezett, s ott nem talált
egyebet, csak koncleső ligák gyűlölködését,

hagya, hogy a palota kapujában fényes nappal
kirabolják, mégis oly boldogan tért haza,
mintha átadta volna ajándékát a kalifának,
mit hazája legjobb ötvöseivel készíttetett.

(ÁRNYAK ELLEN)

árnyak ellen ha volna tanács,
ha pálcasuhintás elnémítaná
a bajt hozó visszhangokat, nem
lelnél utat e sötét tartományon át,

nem lakhatnál városodban, hol
éjszakánként vasrudakkal verik
a házakat. itt olyan lettél, akár ők.
egymásból ahogy bugyborékolva

buknak elő, idézve fájdalmat és
őrült haragot, úgy buksz elő te is
holnapi önmagadból. de harag
helyett benned nyugalom érjen.

te nyomtalan tűnsz el. és ha
tudná vesztét a kecske, vajon
futna-e a farkas elől, rémítené-e
a bárányt az oroslánüvöltés?

Mihail Sebastian

NAPLÓ, 1935–1944 (II)

Részletek

Vallasek Júlia fordítása

1940. június 15., szombat

Tegnap elesett Párizs. A harcok Párizstól keletre és nyugatra folytatódnak – a hírekből nem derül ki, pontosan hol. A Maginot-vonalat erősen támadják. Próbálják elvágni az Elzászban és Loraine-ben harcoló csapatokat a fővonalától.

Kapitulálásról suttognak. Nem hiszem, nem akarom elhinni, de az az igazság, hogy el sem tudom képzelni, hogyan tudnának a franciák megszervezni egy olyan frontvonalat, amelyik képes ellenállni. A Párizsból visszatérő Eugen Ionescu¹ aggasztó dolgokat mesél. A Londonból hazatért Mircea Vulcănescu² viszont a Szövetségesek végső győzelmében hisz. Szerinte a háború nem Európában, hanem a tengeren fog eldőlni.

Lehet, lehet... de addig vége az életünknek. [...]

Horogkeresztes lobogó az Eiffel-tornyon. Német őrszemek Versailles-ban. Az ismeretlen katonát az Arc de Triomphe-nál német „díszőrség” vigyázza. Talán nem is a gőg megnyilvánulásai, hanem a provokáció a rettenetes: ezek esetleg felébresztik és ébren is tartják a franciákban a harci kedvet. Sokkal inkább rettegek a közelgő „megbékéltetést”. Lesznek lapok, kiáltványok, pártok, akik Hitlert Franciaország barátjának, őszintén védelmezőjének nevezik ki. Akkor pedig az egész mostani pánik, minden ellenállás hosszú pogromba fullad. [...]

Minden olyan, mint amikor meghal valaki, akit szerettél. Nem érted, hogyan történt, nem tudod elhinni, hogy megtörtént. Megáll az ész, a szív sem érez semmit.

Néhányszor rám tört a sírás. Zokogni szeretnék.

1941. január 1., szerda

Elszoktam a naplórírástól, most pedig nehéz újramezdeni. Június óta, amióta Párizs elesett, lemondtam az írásról (megirtóztam, és rettenetesen feleslegesnek éreztem), egyetlenegyszer, úgy október vége felé próbáltam újramezdeni, de nem volt bennem elég kitartás.

Kell némi energia és makacsság a naplóríráshoz – legalábbis eleinte, amíg az ember hozzászokik, amíg megtalálja a megfelelő hangot. Végső soron van valami mesterkéltség a naplórírásban. Az írás itt a leghamisabb. Hiányzik a kifogás, hogy kommunikációs eszköz, hiányzik a beszéd azonnalisága. (Emlékszem, amikor Párizsban voltunk Poldyval,³ ha kettesben maradtunk, soha nem beszélünk franciául, pedig jó gyakorlat lett volna. Csakhogy olyan természetellenesnek, felvágósnak tűnt. Ahhoz, hogy természetesen beszéljünk franciául, szükségünk volt egy harmadik személy jelenlétére, aki nem értett más nyelven.) Megmaradt valami ebből a vonakodásból, amikor önmagamnak

¹ Eugène Ionesco, drámaíró.

² Mircea Vulcănescu, filozófus.

³ Poldy (Pierre Hechter), orvos, M. S. bátyja.

kell írnom. Ha az írás nem segít abban, hogy valakivel kapcsolatba kerüljek (mint például egy levél, egy cikk vagy egy könyv esetében), eleinte legalábbis abszurd dolognak tűnik, hiányzik belőle az intimitás.

Mégis annyiszor megbántam, hogy a múlt félévben nem voltam elég bátor ahhoz, hogy folytassam a naplóírást. Nyitott szemmel kell figyelnem mindenre, ami azóta történt. Visszagondulok a „hadihónapokra”, és mintha már nem érezném azt a félelmet. Eszembe jut, hogy közel voltam a halálhoz, emlékszem, hogy többször is felötlött bennem az öngyilkosság gondolata – de most mindez olyan elmosódottnak, közömbösnek, csaknem értelmetlennek tűnik. A bevonulás éjszakája, a kaszárnyából való elindulás, az a valószínűtlen út Oltenița felé, a hajnali érkezés esőben Valea lui Soare-ra, az ott töltött négy hét, az ismétlődő jelenetek Niculescuval és Căpușeanuval,⁴ rövid bukaresti szabadság augusztus elején (amikor az volt az érzésem, hogy a „zóna” és a „másik élet” két teljesen külön dolog, mintha két külön bolygón zajlanának az események...). Aztán a hirtelen éjszakai visszatérés Oltenițára, 1940. augusztus 11. rettenetes éjszakája az állomáson, ahol Căpușeanu és Niculescu ordítózása egybeolvadt, mint egy rémálomban... Két éjszaka és három nap a katonavonaton, végtelen órák a bukaresti állomáson, hosszú kapaszkodás felfele a Prahova völgyén, aztán Brassó, Segesvár, Erdély átszelése, lugosi kerülő... a lugosi állomáson töltött nap, a kín, a végtelen kínlódás az állomás peronján, érkezés Boldurba, a „felszerelések cseréjének” tragikomikus éjszakája, aztán a Boldurban töltött két hét, ami a zsidó munkaszolgálatos osztag keretében való hazaérkezéssel nyerte el a koronát... Hát a menetelés Boldurból Lugosra! Hát az ezredhez való megérkezés! A fahordás reggele! Minden elveszíti tragikus és groteszk erejét. Akkor az volt az érzésem, hogy soha nem fogom tudni kitörölni a szívből az irtózatot, az undort, a fáradságot. Szinte megkövesedtem, háborgás nélkül, mintegy álomban fogadtam a következő csapásokat: kizártak a kamarából, elbocsátottak a *Fundațiától*, behívtak munkaszolgálatosnak... Talán le kellett volna írnom mindezt. Talán jó volna észben tartani. Egy nap majd megpróbálok visszaemlékezni, felidézni – és nem találok mást, csak elmosódott képeket, elhasznált szavakat. Még a novemberi földrengés is távolodik. Amíg a lakás még őrizte a katasztrófa nyomait (repedt falak, feltárt téglák, lehullott vakolat), még élt bennem annak a rettenetes éjszakának az emléke. De most, hogy kifestették, letörölték, elfedték – mintha meg sem történt volna.

Tragikus év, rémálom, rettegéssel, mocsokkal, nyomorúsággal tele év – ma éjszaka mégis csüggedés nélkül jutottam a végére. Irtózáttal, de csüggedés nélkül. Még reménykedem, még hiszek. Júniusban, mikor Párizs elesett, úgy tűnt, mindennek vége, minden elveszett, örökre elveszett. Ma lehetségesnek érzem, hogy egy távoli jövőben lesz élet. Ez is sokat jelent.

Happy New Year! Lehet, hogy nem lesz „happy”. Ne várjunk tőle túl sokat. Ha életben maradunk, mire a végére érünk, jövő ilyenkor talán jobban látszik a fény, közelebb lesz a part.

1941. január 2., csütörtök

Ma reggel összefutottam Ciorannal⁵ az utcán. Ragyog.
– Kineveztek.

Kinevezték kulturális attasénak Párizsba.

⁴ M. S. antiszemita megnyilvánulásokban bővelkedő kiképzőtisztjei.

⁵ Emil Cioran, filozófus, író.

– Tudod, ha nem neveznek ki, ha itt maradok, be kellett volna vonulnom. Éppen ma kaptam meg a behívót. Persze semmiképpen sem jelentkeztem volna. Így viszont minden megoldódott. Érted?

Hát hogyan érteném, kedves Cioran. Nem akarok rosszindulatú lenni. (És főleg nem itt – mi értelme volna.) Érdekes eset. Sőt, több, mint eset: érdekes ember, feltűnően intelligens, előítéletektől mentes, dupla adag cinizmussal és gyávasággal, ami humoros keverék. Szerettem volna lejegyezni két hosszabb, még decemberben folytatott beszélgetésünket, érdemes lett volna.

38 fokos láz. Rossz évekzés.

1941. január 8., szerda

Még mindig betegem. Nem tudom, nevezhetem-e lábadozásnak. Már nincs lázam, de lassan, nehezen térek magamhoz.

Eugen Ionescu, aki néha meglátogat, kétségbeesetten próbál minél hamarabb elmenni az országból, megszökni. Ugyanaz a pánik, ugyanaz a riadalom, ugyanaz a menekülésvágy, hogy mihamarabb elhagyja az országot és biztonságban legyen, mint Ciorannál. Furcsa, hogy (Párizs eleste óta) sosem gondoltam menekülésre – csak úgy, néhány nosztalgikus álom formájában, ami semmiféle cselekvésre, tervezésre nem kényszerít.

Tegnap este és ma reggel Shaw *Androcles and the Lion* című munkáját olvastam. Sokat nevettem.

1941. január 21., kedd

Forradalom? Államcsíny? Szombat éjjel a Brătianu sugárúton megöltek egy német őrnagyot. Még nem tudni, hogy politikai merénylet volt vagy csak érdekesség. Amennyiben, ahogy beszélnek, a merénylő nem egy „görög állampolgár” volt, hanem Axiotti, a volt bokszbajnok – akkor valószínűbb, hogy valami nézeteltérésről vagy botrányról van szó. Talán szerelmi ügyről. [...]

Este 10 óra után öt-hatezer legionárius tüntetett a Calea Victoriei-en, „Le Rioșanu-val!⁶ Legionáriuskormányt akarunk! Ki a szabadkőművesekkel a kormányból!” – kiáltották. A rádió éjjel 12-kor olvasta be a diákok kiáltványát. A szokásosnál később megjelenő reggeli újságok nem a kiáltványt közölték, hanem a belügyminiszter lecséréséről szóló rendeletet és mellé (a *Cuvântul* kivételével) Antonescu marsall magyarázatát, miszerint a rend megteremtése és a politikai káosz elkerülése érdekében volt szükség a változtatásra. [...]

Csaknem éjfél van. Az ablakaim alatt időnként legionáriuscsoportok vonulnak az Athenaeum felé, és kórusban énekelnek. A város mégis nagyon nyugodtnak tűnik. [...] Ma este befejeztem La Fontaine *Fabuláit*, amit nagy élvezettel olvastam az utóbbi időben. Az utolsó történet a magányra való felszólítással mintha végkövetkeztetés lenne mindenre, ami velünk történik: „*Cette leçon sera la fin de ces ouvrages: / Puisse-t-elle être utile aux siècles à venir!*”

1941. január 23., csütörtök, reggel 10

Egész éjjel folytatódott a géppuskázás és az ágyúzás. Hirtelen felriadásokkal, rövid, bonyolult álmokkal megszakított alvás. Valahányszor felébredtem, ugyanaz a fegyverropogás. Nálunk, a bérházban mély csend, mint egy átlagos éjszakán. Reggel, úgy haj-

⁶ Alexandru Rioșanu ezredes a rendőrség főparancsnoka volt.

nal felé mintha hangosabbá és sűrűbbé vált volna az ágyúzás. Aztán csend lett. Reggel 9-kor bekapcsoltam a rádiót. A megszokott bemondó (nem a tegnap esti idegen hang) jelentette, hogy óránként hivatalos közvetítések lesznek. Eszerint az éj folyamán a hadsereg visszafoglalta a rádiót. [...]

Kilépek az erkélyre. Ködös, őszi reggel. Az üzletek nyitva, kevés ember jár az utcákon. Nyugodt csoportokban beszélgetnek. Valamelyik újság különkiadása. Az erkélyen vakolat és téglapor. Úgy tűnik, tegnap egy golyó éppen az erkélyajtó felett fűrődött a falba. Tisztán kivehető a nyoma.

1941. január 24., péntek

[...] Egy apró és szerencsére (mindmostanáig) következmények nélküli esemény, amely sok mindent megmagyaráz. A házunkkal szemben, a Thoiss patika mellett, ahol tegnap elesett egy katona, valaki gyertyákat gyűjtött. A járókelők megálltak, és kérdezősködtek, hogy mi történt. Kis izgatott csoportokban kezdték figyelni a bérházunkat, valamiféle csodálkozással vegyes fenyegetéssel pásztázták végig a bérház kilenc emeletét. Lementem, és én is beálltam az egyik csoportba (mert minduntalan újabbak alakultak). Öt-hat járókelő között egy szerencsétlen figura (a bolond, aki régebben bottal és sípval felszerelve járkált villamostól villamosig, hogy megállást vagy indulást jelezzon, az, aki esténként meg-megállt Maryse Fordja mellett, mondván, hogy vigyáz rá, Maryse pedig adott neki egy-két petákot), szóval egy szerencsétlen, dadogó kretén azt mesélte, hogy „egy zsidó nő lőtt revolverrel, látják, onnan a házból, a tetőről, tegnap este, és lepuffantotta az őrmestert”.

– Egy zsidó nő, uram? – kérdezte egy idősebb, viszonylag jól öltözöttnek és jól szituáltnak tűnő úriember.

– Úgy bizony, egy zsidó nő, az anyját neki!

– És nem történt semmi?

– Már hogyan történt volna. Letartóztatták. Bevitték.

Figyeltem a hallgatóságot. Nem volt közte egyetlen ember, aki ne hitte volna. Egyetlenegy, aki kételkedett volna ebben az abszurd történetben. Egy pillanatig arra gondoltam, közbelépek, megmondom, hogy ez örültség, hát hogyan lehet elhinni, hogy egy zsidó (ráadásul egy nő) olyan hülye, hogy éppen egy katonát lő le, hogy egyáltalán képes-e egy nő a kilencemeletes ház tetejéről ilyen pontosan célozni a revolverével? Hogy tudják-e, hogy az a katona tegnap igazi utcai harcban esett el, ahol száz golyót is kilőttek. De mi értelme lett volna? Ki hallgatott volna meg? Ki próbál logikusan gondolkodni? Nem egyszerűbb, gyorsabb, praktikusabb elhinni, amit a másik mond? „Egy zsidó nő lőtte le.”

Továbbmentem bevásárolni. Amikor visszatértem, már mások álltak ott, de ugyanerről beszélgettek. Ezúttal azonban nem zsidó nő lőtt, hanem egy „büdös zsidó”. Egyesek szerint elfogták, mások szerint nem. Egyesek pontosítottak, hogy a negyedik emeletről lőtt (ahol a földrengés óta nem lakik senki). Azt hiszem, valaki javasolta, hogy kutassák át az épületet, és csodálkozott, hogy ez még nem történt meg. Aztán az ablakomból figyeltem, hogy terjed a hír, hogy nőnek és lesznek idegesebbek a lenti csoportok. Hiányzott-e sok ahhoz, hogy megtámadják az összes lakást, ahol zsidók laknak? Így kezdődik a pogrom.

1941. január 27., hétfő

Tegnap ebéd után Lereanuval és Comşával elmentünk megnézni a „csatamezőt”. Világos, hogy sokat lőttek a levegőbe. A London utca néhány golyó tépte épületének kivételével semmi sem vall arra, hogy nagy harcok lettek volna. Sem a Róma utcai legionárius székház, sem a kaszárnya nem károsodott számottevően (holott ez utóbbit állítólag ágyúval lőtték).

Az igazi katasztrófa a Văcăreşti és főleg a Dudeşti negyedben van. Nem maradt egy ház, egy kunyhó, amit ne törtek volna fel, ne raboltak volna ki, ne gyújtották volna fel. Próbálok elképzelni, ahogy szerda éjjel égett a negyed, miközben mindenféle huligánok lőtték a rémülettől félőrült embereket. Itt-ott megmaradt egy-két román nevű üzlet. De a kirakatba tett vagy a falra ragasztott menlevél: „román üzlet”, nem mindig tudta megakadályozni a rablást. Éppen elég lerombolt ház meg boltocska látható, amelyiken a gyászos ironia jeleként még ott van a felirat, amelynek védelmet kellett volna nyújtania: „Keresztény tulajdon”, „Román ház”, „A tulajdonos román”, vagy valahol a Văcăreşti-ben „A tulajdonos olasz”. Tegnap vasárnap volt, a katasztrófát követő negyedik nap. A romok nagy részét tehát már letakarták vagy elhordták. A látvány mégis félelmetes volt. Mindez a nyomorban, koldusnépek között. Kiskereskedők, mesteremberek, szegény, nyomorult népek, akik alig keresték meg a kenyérré válót. Itt-ott a romok közt egy-egy öregasszony, félmeztelen gyerek sír és vár. Mire várnak? Kire? A Halottasház előtt százak állnak sorba. Annyian tűntek el otthonról, annyi az azonosítatlan holttest! A mai *Universul* tele van zsidó gyászjelentéssel. A temetők tele vannak új sírokkal. Továbbra sem tudni a zsidó halottak számát. Mindenesetre néhány száz lehet.⁷

1941. február 4., kedd

[...] Leginkább a bukaresti vérengzésben történtek végletekig elfajult, bestiális módja borzaszt el. Még a hivatalos közlemény száraz hangján is átüt az iszonyat, ahogy bejelenteli, hogy 21-én, kedden éjszaka a jilvai erdőben meggyilkoltak 93 személyt. („Személy” – íme a végső eufemizmus a zsidó számára.) Amit beszélnek, sokkal megrázóbb, mint a hivatalos közlemény. Most már bizonyosnak tűnik, hogy a străuleşti-i mészárszéknél legyilkolt zsidókat a nyakuknál fogva kampókra akasztották a leölt marhák helyére. Minden holttestre címkét ragasztottak „kóser hús” felirattal. Ami pedig a jilvai erdőben legyilkoltakat illeti, előbb meztelenre vetkőztették (kár lett volna a ruhákért), majd agyonlőtték őket, aztán a holttesteket halomba hányták. Ilyen kegyetlen történeteket Dubnow könyvében sem találni. [...]

1941. március 28., péntek

Megrendítenek a tegnap történtek,⁸ aggaszt, hogy mi jön ezután. Régebben – még a legionáriusok alatt is – az antiszemitizmus aljas volt, de legalább nem volt törvényes. Ez az egy mentsége még megvolt. Az ember, ha másképp nem, bár formailag a hatóságokhoz fordulhatott. A hivatalos eljárások őriztek valami keveset az igazságszolgáltatás reményéből. Most még a hivatalos igazságszolgáltatásba vetett (bármennyire gyenge lábbon álló) hit is elveszett. Ma reggel minden lap első oldalán, nagybetűs címmel közli a zsidó vagyon elkobzásáról szóló hírt. A többi hír (a háború, az afrikai

⁷ A hivatalos adatok szerint a legionáriusfelkelésnek 127 zsidó halottja volt.

⁸ Új antiszemita törvényeket vezetnek be, pl. a zsidó tulajdonban levő ingatlanok elkobzásáról.

hódítások, a belgrádi államcsíny...) valahol a sor végén kullog. Ma, 1941. március 28-án, pénteken Romániában csak az a fontos, hogy a zsidóktól elveszik a házaikat. A többinek semmi jelentősége!

Ma reggel az iskolában, miközben az irodalomról, sőt mi több, a román irodalomról beszéltem a diákjaimnak, még egyszer, de minden eddiginél élesebben és fájóbban éreztem, milyen feleslegesen, milyen abszurd módon kapaszkodunk olyan dolgokba, amelyeknek számunkra már semmi értelme, valósága nincs. A VII. osztályosok dolgozatot írtak. A *sămănătorism*⁹ adtam fel tételként. Elnéztem, ahogy a füzetük fölé hajolva dolgoznak – milyen komolyan! –, és testvéri sajnálat fogott el, a munkájukért, az elvesztegetett idejükért, a minden nappal reménytelenebb fiatalságukért. Annyi olyan fiú van köztük, akinek a szülei egyik napról a másikra, egy egyszerű határozatnak köszönhetően tönkrementek, koldusbotra jutottak – ők pedig a „román irodalom kérdéseiről” írnak! Groteszk!

Camil Petrescu siránkozik, hogy ő biztosan nem fog kapni a zsidóktól elvett házakból. – Én soha nem kapok semmit – mondja bánatosan.

– Nos, ezúttal, ha kapnál is, biztosan nem fogadnád el – válaszoltam.

– Hogyhogy nem fogadnám el? Hát miért ne fogadnám el?

Olyan nyugodtan mondta, hogy megértettem: nemcsak hogy semmi okát nem látja annak, hogy birtokba vegyen egy lakást, ami nem az övé, amelyet egy zsidótól elvettek, egyenesen elvárja, hogy kiutaljanak neki egy ilyen házat, és nagy csalódást jelentene, ha mégse tennék.

1941. április 17., csütörtök

Mivel magyarázom, hogy most, a háború kellős közepén, annyi rossz hír, gond és ráadásul a költözés nehézségei közepette (ez utóbbiról kész rémálmom volt az éjjel), mivel magyarázom, hogy mégis átéltem egy egész napos irodalmi lelkesedést, lázas türelmetlenséget, ideges kíváncsiságot? Reggel, ahogy felkeltem, hirtelen felvillant előttem a darabom (az „utolsó”, mert a másik két tervezett darabot egyelőre hagyom távolodni). Olyan váratlanul, olyan sürgetően jelent meg a szemem előtt, hogy még a rendes mosakodásra sem szántam időt. Rögtön íróasztalhoz ültem, és „d'un trait” felvázoltam az első felvonás tervét, mégpedig nem nagy vonalakban, hanem részletesen, számos eseménnyel és adattal. Csak ezután vettem rá magam arra, hogy bem menjek a fürdőszobába. A II. és a III. felvonást is felvázoltam, de nyilván csak nagy vonalakban. Egész nap nem hagytam nyugodni, este visszatértem a kézírathoz, és újraéltem a reggeli kedvet. Megírtam tehát (ugyancsak részletesen) a II. felvonás tervét. Azt hiszem, holnap folytatom a harmadikkal (ami már egyébként összeállt bennem). Ha békén hagynának (De ki? Az élet!), három-négy hét alatt meg tudnám írni az egész darabot.

Ma éjjel rettenetes bombázás volt Londonban. A háború kezdete óta a legsúlyosabb. Több száz lerombolt lakás, kórházak, mozik, színházak, áruházak. És mégis határozott, kitartó ellenállás. „From Greece bad news, from Libya not so good” – mondta az imént a Londoni Rádió.

⁹ Népi ihletésű irodalmi és kulturális irányzat a századfordulón, nevét a *Sămănătorul* (*Magvető*) c. folyóiratról kapta.

1941. április 20., vasárnap

Elkobozzák a rádiókészülékeket. Ma, húsvét vasárnapján minden külön figyelmeztetés nélkül el is kezdődött a begyűjtés. Nem jelent meglepetést. Sőt várható volt! De ez a csapás újra csak letör. Elég öntudatlan, elég gyerekes vagy elég felelőtlen voltam ahhoz, hogy öt napon át irodalmi terveket kovácsoljak, hogy beleszédüljek az írás örömébe, hogy terveket szőjek, jövődöbéli sikerekről álmodozzam – és megfélemedkezzem arról, ami körülöttem zajlik, mindenről, ami ránk vár, ami mindig, állandóan ránk leselkedik. Hosszú nyár áll előttünk, és nagyon nehéz lesz. Akárhogy is, nem lehet más, mint nagyon nehéz. És én úgy várom, mint valami vakációt! Hogy milyen hülye tudok lenni néha!

1941. június 21., szombat

Kikapcsolták a magánszemélyek telefonkészülékeit. A veszély, az elzártság, az ostrom-állapot furcsa érzése kerít hatalmába. Az ember úgy érzi, mostantól kezdve senkivel sem léphet kapcsolatba. Nem járnak a buszok. Állítólag mentőkocsinak használják őket. Lehet, hogy tévedek, de ma mintha minden eddiginél kihaltabbak lettek volna az utcák. [...]

Thuküdidészt olvasom. Csodálatos olvasmány, megnyugtató. Milyen butaság tiltakozni olyan dolgok ellen, amelyek századok során mindig, változatlanul fennálltak! Szinte nincs olyan oldal Thuküdidésznél, amelyiken ne találnék valamit, ami a mai eseményekhez kapcsolható. Helyenként modern pamfletnek tűnik. Sajnálom, hogy nem lehetek egyedül, valahol egy távoli szobában, ahol összeszedhetném magam. Nagy kedvem van dolgozni. Úgy olvasnék, írnék, mint még soha.

1941. július 9., szerda

A mai újságokban a buzăui polgármesteri hivatal közleménye: zsidók nem mehetnek ki az utcára este 8 és reggel 7 között, tilos kávéházba vagy cukrászdába menniük, tilos egymást látogatni (még rokonokat vagy barátokat sem), és végül orvost is csak akkor hívhatnak, ha előtte értesítik az utcai őrseget. Valahányszor kimegyek a városba, egyre lehangoltabban térek vissza. Hátborzongató történetek, rettenetes hírek keringenek. Nem lehet semmit sem ellenőrizni, nincs hogyan, mégis minden igaznak, legalábbis lehetségesnek tűnik. Befejeztem a *La campagne avec Thucydide*-et. Elkezdtem a *Guerre et Paix*-t. Hiányzik a zene – Bach, Mozart a béke, a világosság pillanatát jelentené.

1941. július 12., szombat

Lehetetlen írni az elmúlt négy napról. Túl van minden szón, érzésen és magatartáson, egyszerűen nem lehet leírni mindazt, amit a iași-i és a Călărași-ból vonattal odahurcolt zsidók lemészárlásáról beszélnek.¹⁰

Nem marad más, mint háborús halálként várni a véget. Az ember elesik, vagy talpon marad, ahogy a szerencse, a véletlen hozza. Talán jobban fel vannak fegyverezve azok, akik a fronton halnak meg? Mindnyájan – milliók, milliók, milliók – egy hatalmas, szomorú, sötét tömegben botorkálunk, és a halál nem válogat, nem vár. Aki megmarad, megmarad.

¹⁰ A történészek szerint az 1941. június 29–30-i iași-i pogromnak kb. tízezer áldozata volt. A korabeli sajtó „mintegy 500 zsidó-szabadkőműves” kivégzéséről beszélt.

1941. július 20., vasárnap

A *Háború és béke*ben Szmolenszk elestéről olvasok, ami 1812 augusztusában történt – és az olvasás pillanatában, 129 évvel később ugyancsak Szmolenszk előtt, ugyanaz a csata zajlik. Tolsztoj lelkesítőbb, tanulságosabb és aktuálisabb, mint amire számítottam. Napóleon beszélgetése Bolohovval, Sándor cár követével döbbenetesen hasonlít Coulondre¹¹ és Hitler 1939 augusztusában történt találkozásához. Moszkva hangulata a háború kitörésekor (suttogás, álhírek, pontosítások, zavarodottság) ugyanaz a légkör, amiben mi is élünk immár két éve. Vicces, hogy akkor is voltak emberek, akik Napóleon eljövételében látták az Apokalipszist, és kiszámították, hogy ha nevének betűit számokként összeadják, 666 jön ki.

1941. augusztus 4., hétfő

Ma éjjel rendőrök jártak házról házra a különböző kerületekben, és az álmukból felvert emberekkel közölték, hogy nemcsak a 20 és 36, hanem a 36 és 50 év közötti zsidó férfiaknak is jelentkezniük kell a Megyeházán. Ismét visszatért az első pillanatok aggasztó hangulata. Megint tömeges összehívásról van szó. Fogolytáborokba zárnak? Kivégeznek? Reggel 10-kor, amikor kimentem, furcsa hangulat uralkodott a városban: valami különös, ideges nyüzsgés. Izgatott, sietős csoportok. Sápadt, gondokba merült arcok. Tekintetek, melyek szavak nélkül kérdeznek, azzal a néma kétségbeeséssel, ami egyféle zsidó köszönési forma kezd lenni. Gyorsan elindultam bevásárolni, hogy délutánra, amikorra jelentkezni fogunk, be tudjuk csomagolni a hátizsákokat. A boltokat valósággal megostromolták az utazás előtt ezt-azt vásárlók. Két óra elteltével egyetlen hátizsákot sem lehetett kapni. A konzervekből csak a maradék. (Lehetetlenség egy szardíniakonzervet venni.) A legegyszerűbb dolgok hirtelen megdrágultak. A Văcărești útra mentem dokkvászon kalapot venni Benunak¹² és magamnak, az árcédulán át volt húzva a tegnapi ár (160 lej), és még nedves tintával ráírva az új ár, 250 lej.

Văcărești-ből kis, szegényes csoportokban sápadt, rongyos, éhes zsidók mendegélnek a központ felé, sírni való, kendőkbe kötött batyuikkal. Úgy hírlik, több ezer embert gyűjtöttek össze a Megyeháza udvarára. A Calea Victoriei-en nyomorult asszonyok bután könyörgő, nyugtalan tekintettel keringenek fel-alá, nem mernek túl közel menni, minden bizonnyal a bent levő férfiakra várnak híreket. Ismerem ezt a pillantást, ezt a várakozást. Az utóbbi két évben gyakran láttam a kaszárnyák körül.

Az egész nap így telt el, ilyen kínzó, kimerítő hangulatban, azzal az érzéssel, hogy valami rettenetes vár ránk. A iasi-i mézszárlás rögeszme, amitől nem tudunk szabadulni. Estére mégis mintha kissé lenyugodtak volna a dolgok. Jöttek a hírek, hogy a 36 és 50 év közöttieket mégse hívják be. Arról is beszéltek, hogy holnap-holnapután megjelenik egy rendelet, amelyik tisztázza a helyzetet, és némi rendszert visz a behívásokba. Addig senki sem tudja, mit tegyen. Jelentkezzen? Ne jelentkezzen? Várjon? Mindenki reménykedik, mindenkinek van valami „protekciója”, mindenki vár valamilyen válaszra. Mégis sok embert behívtak, besoroztak, elszállítottak.

Ami minket illet, úgy döntöttünk: várunk még. [...]

¹¹ Robert Coulondre, Franciaország berlini nagykövete.

¹² Andrei Beno (Benu) Sebastian, M. S. öccse.

1941. augusztus 5., kedd

Madeleine Andronescu telefonál:

– Úgy szégyellem magam, Mihai, úgy szégyellem, hogy te szenvedsz és én nem, hogy téged megaláznak, és engem nem.

Valami hasonlót mondott a napokban Vișoianu¹³ is az utcán (pedig ő nem érzélgős), miközben egy újabb csoport behívott zsidó ment el mellettünk:

– Valahányszor látok egy zsidót, késztetést érzek arra, hogy odamenjek hozzá, köszöntsem és azt mondjam neki: „Uram, kérem, higgye el, semmi közöm ehhez az egészhez.”

A szomorú az, hogy senkinek semmi köze hozzá. Mindenki ellenzi, mindenki fel van háborodva – ugyanakkor mindenki fogaskerek ebben az óriási antiszemita üzembelen, ami a román állam a maga irodáival, hatóságaival, sajtójával, intézményeivel, törvényeivel és eljárásaival. [...]

1941. augusztus 10., vasárnap

Comme les jours sont lents, comme la vie est lente!

Néha, nem tudom, miért, minden eddiginél élesebben érzem az élet értelmetlenségét, korlátoltságát, rettenetes középszerűségét, az állandó, lassú halálhoz hasonló bomlást. Minek? Miért? Kiért? Meddig? Alszol, eszel, alszol, eszel, alszol, eszel. Elolvasod a reggeli újságot, elolvasod az esti lapot. És még egyszer a reggelit és még egyszer az estit. Mindennek hamúíze lesz, emlékek, valódi, mély remények nélkül. Azt hiszem, múlt héten történt, szombaton vagy vasárnap, egy olyan pillanatban, amikor úgy éreztem, minden elveszett, hogy nem tudom, miért, felnéztem az égre. Könnyes lett a szemem. Tiszta, kék ég volt, nagy, fehér, súlytalanul lebegő felhőkkel: mint egy délszaki égbolt. Akár máshol is lehetett volna. Annecyben, Genfben, Lisszabonban vagy Santa Barbarában. Ha visszafordítom az arcomat, találhattam volna egy másik Bukarestet magam körül, nem ezt az 1941. augusztusit, hanem egy szabad várost, amelyben szabadon, senki által nem ismerve járhatok, élhetek.

1941. szeptember 9., kedd

Holnap reggeltől kezdve „hatágú csillagot” kellett volna viselnünk. A rendeletet kihirdették, továbbították a rendőrörsökre. Ma éjszaka viszont Fildermant¹⁴ kihallgatáson fogadta a Vezér, és ennek következtében visszavonták a rendeletet. Nem örvendek neki. Megszoktam a gondolatot, hogy sárga Dávid-csillagot fogok viselni. Elképzeltem a kellemetlenségeket, a kockázatot, a veszélyeket, de az első riadalom elmúltával nemcsak hogy beletörődtem, de kezdtem valamiféle identitásteremtő erőt látni ebben a jelben. Sőt mi több: kitüntetésnek éreztem, jelvénynek, amely igazolja ártatlanságomat, hogy semmi közöm a jelenlegi aljasságokhoz, nem felelek értük. [...]

1941. szeptember 27., szombat

„*Oh, the dreaming! the dreaming! the torturing, heartscalding, never satisfying dreaming, dreaming, dreaming, dreaming.*” Shaw *John Bull's Other Island*jából jegyzem le ezeket a sorokat. Nagyon illenek rám! Stupid álmok között élek – és ez mindig is így volt –, haladok az egyiktől a másikig, képtelen vagyok felébredni. Körülöttem annyi ember, a legegyszerű-

¹³ Constantin Vișoianu, politikus, diplomata, M. S. barátja.

¹⁴ Wilhelm Filderman, jogász, a Romániai Zsidó Közösségek Egyesületének elnöke.

rűbbek, legközönségesebbek, [...] akik ugyanebben a helyzetben, ugyanazon akadályok ellenére mégis képesek fennmaradni, pénzt keresni, élni. Egyedül én sülyedek lefegyverezve, legyőzve, beletörődve. Képtelen vagyok cselekedni, erőt venni magamon. A túl sok iszonyattól, undortól menekülve, felejtésképpen, hogy túrjak és elszedüljek, különféle álmokba menekülök, napokon keresztül nyitott szemmel álmodom.

Látom magam Genfben, 1 millió svájci frankkal a zsebemben (máskor csak 300 ezer vagy 100 vagy esetleg csak 30 ezer frankkal), hol a régi, *Cornavin* hotelbeli szobámban lakom, hol egy tóra néző lakásban, hol Lausanne-ban, hol pedig Nyonban. Látom magam Londonban, szerkesztő vagyok a B. B. C.-nél, havi 40 font fizetéssel, egész nap a British Museumban dolgozom, és ködös vakációkra utazom, valahova a tenger mellé. Látom magam az orosz fronton, mint különtudósítót, aki természetesen egy amerikai vagy londoni lap munkatársa. New Yorkban látom magam, a nagy zsbongásba belefáradva visszavonulok egy vidéki kisvárosba, ahol nagy sikerű színdarabokat írok. A darabjaimat a Broadwayn játsszák, de engem annyira sem érdekelnek, hogy elmenjek és megnézzem az előadást. Egyedül ülök otthon egy jó rádió, egy patefon és több száz lemez társaságában (Bach, Mozart, Beethoven). Van egy autóm, amivel a vidéki Amerika ismeretlen tájait járom be. Nadiával élek New Yorkban vagy Kaliforniában, kissé unatkozom, mert nem jövök ki jól a szüleivel. Egy jachton ülök, amely Alexandretta, Egyiptom vagy Palesztina felé tart a Csendes-óceánon át, egy kis hajón, ahol alig vagyunk tízen-tizenketten. Szegények vagyunk, de bátrak, és minden kikötőben kíváncsian, szeretettel fogadnak. Írok egy levelet a PEN Club elnökének, amiben elmondom, hogy száműzött író vagyok, tagja a szövetségnek, ennek következtében meghívnak előadást tartani a hajóséletünkről (amivel nagy pénzeket keresek), így aztán az előadást minden kikötőben meg kell ismételnem...

Több tucat ilyen álmodozok magammal, sosem fejezem be, csak cserélgetem őket, aztán folytatom, ahol abbahagytam. Olyan, mint a kábítószer vagy a nyugtató. Eközben egyre fojtogatóbb körülöttem az élet. Honnan szerezzek pénzt? Miből adok Mamának kedden konyhapénzt, ha elfogy az a kétezer, ami ma, a lakbér kifizetése után megmaradt? Az öngyilkosságon kívül csak a koldulás jut eszembe (Zissu, Blank, Vișoianu – egyikükkel muszáj lesz beszélnem valamikor). Ez minden, amit harmincnégy évesen tehetek.

Oh! the dreaming, the dreaming, the dreaming.

1941. szeptember 28., vasárnap

Camil Petrescu azt állítja, hogy Odessza csak a zsidók miatt képes az ellenállásra. Szerinte százezer Besszarábiából odamenekült zsidó van Odesszában. Tudják, hogy ha a románok elkapják, halomra lövik őket. Ezért aztán inkább harcolnak, ellenállnak. Camil továbbá azt is hiszi, hogy az angolszászok kétségtelenül meg fogják nyerni a háborút – de szintén a zsidók miatt, mert ők (főleg az amerikai zsidók) pártolják a háborút, és ellenzik a kiegyezést. „Voilà ce qui fait que votre fille est muette.”

1941. szeptember 29., hétfő

Ugyancsak a Camil Petrescuval folytatott tegnapi beszélgetésből: A román kormány felmondta a magyarokkal kötött bécsi szerződést. Horthy rémülten szaladt Hitlerhez, aki azonban azt mondta neki, hogy a románoknak igazuk van, Erdély ügyét újra kell tárgyalni, a románok mindenképpen elégtételt érdemelnek, mert nagy áldozatokat hozva harcolnak a Tengelyhatalmak oldalán. Horthy erre Mussolininál próbálkozott, de ugyanezt a választ kapta. Vișoianu azt mondja, hogy a római követ, Grigorcea sze-

rint, aki nemrég tért vissza Bukarestbe, Olaszországban kétségbeejtő állapotok uralkodnak, hihetetlen a szegénység, a kiábrándultság. Mussolini az egyetlen fasiszta Olaszországban, akit egy csapat nyereszkesedő vesz körül. A tömeg őt hibáztatja mindenért: a háborúért, az éhínségért, a csapatok gyenge felszereltségéért... Grigorcea szerint, ha az angolok két napig hevesen bombáznák Olaszországot, megdőlné a rendszer. Roszszabb a helyzet, mint az albániai vereség idején.

A tegnapi újságokban azt olvastam, hogy Olaszországban a következő terméig 200 grammal állapították meg a kenyér napi fejadagját. Kissé korai szeptemberben az új termésre várni.

1941. október 1., szerda

Tegnap három lejjel a zsebemben maradtam. Furcsa érzés pénztelenül járni az utcán. Fegyvertelennek érzi magát az ember. Még egy villamosra sem tud felülni. Fogalmam sincs, mihez kezdjek. Ma Moritz bácsi váratlanul megadott Mamának 10 000 lej, amit még Poldytól kért kölcsön évekkal ezelőtt. Ez kitart vagy tíz napig. És azután? [...]

Ma délután Hitler-szónoklat. Eugennel¹⁵ és Rodicával a Cismigiu parkban sétáltunk este hat körül, amikor a beszédet közvetítették. Bementünk a *Buturugába* (ott volt rádió), és leültünk egy asztalhoz. Szerettem volna meghallgatni a beszédet, de két másodperc múltán Eugen felugrott. Sápadt volt, fehér, mint a mész.

– Nem bírom! Nem bírom!

Valamiféle fizikai kétségbeeséssel mondta. Elrohant, és természetesen utána mentünk. Szerettem volna megölelni.

1942. március 4., szerda

Első hólapátoló munkanap.¹⁶ Összetört a fáradtság. Reggel fél hatkor mentünk el otthonról, este nyolcra értünk vissza. Maga a munka tiszta csúfság (valahol a rendezőknél dolgozunk, a griviței megállón túl). Milyen kimerítő az álldogálás, az út, a várakozás, a formalitások! Visszafele a zsúfolt villamosok úgy húztak el mellettünk, hogy nem volt erőnk felkapaszkodni rájuk. Soha nem volt messzebb az Antim utca.

1942. március 9., hétfő

Reggel a griviței megállónál dolgoztunk, a peronokról separtuk le a frissen hullott havat. Délután visszatértünk a „6-os szektorba”, ahol – nem lévén szem előtt – csinálhatunk, amit akarunk. A fő hadművelet egyik vonalról a másikra lapátolni a havat. Dél felé napsütéssel visszatért a tavasz. Egy kis fantáziával az ember valahová, egy hegyi menedékházba képzelhette magát.

Elesett Rangoon, Jáva végleg elveszett.

1942. március 10., kedd

Ma is a „hóvonatnál” dolgoztunk – az első napokban, ahogy a többieket néztem, ez rettentő nehéz munkának tűnt. A valóságban nagyon egyszerű, sőt kellemesebb, mint vártam volna. Játszva megraktunk néhány vagon. Sportnak tekintettem. Azt hiszem, kezdek megedződni. Múlt héten még nem lettem volna képes a mai teljesítményre. Észrevétlenül vasúti pályamunkás lesz belőlem, sőt még az sem, csak peronsepregető, vonaltisztító munkás. Szinte már a helyzet groteszk voltát sem érzékelem. Egyetlen-

¹⁵ Eugène Ionesco.

¹⁶ Munkaszolgálatosként öccsével együtt havat lapátolni osztották be.

egyszer, a Constanța felé robogó vonat láttán kaptam rajta magamat azon, hogy arra gondolok: két évvel ezelőtt én is utas voltam, utas lehettem, aki a fülszelektől közbömbösen nézi, hogy maradnak el a vonal mentén a csákányokkal és lapátokkal felszerelt, név és identitás nélküli emberek. [...]

1942. március 13., péntek

Tizedik hólapátoló nap. Nehezebben telt el, mint az eddigiek. Szerdán és csütörtökön sütött a nap, ma viszont fagyos, szeles, felhős, ólomszürke idő volt. Most is érzem a hideget a csontjaimban. És nagyon-nagyon fáradt vagyok. De a zsebemben van a tíz kék és egy piros pecsétes „CFR igazolás”, amely bizonyítja, hogy „1942. március 4. és 13. között Bukarest–Grivița megállóhelyen hóeltakarítási munkát végzett”.

1942. október 14., szerda

Tegnap elengedtek mindenkit, akik deportálásra vártak. Emberek, akik visszatértek a halál torkából. Mesélik, hogy amikor elengedték őket, leírhatatlan jelenetek játszódtak le. Sikoltozás, ájulások. „Éljen Nagyrománia!”, „Éljen a Marsall!” – kiáltották. Mi az oka ennek a szabadon bocsátásnak, nem tudom. Visszalépés? Felfüggesztés? Abba-maradnak a deportálások? Vagy csak halasztódnak? Vasárnap a *Bukarester Tageblatt*-ban megjelent egy cikk, melyben újból biztosítottak mindenkit, hogy 1943 őszéig nem marad zsidó Romániában.

Folytatódik a katonai szünet. Semmi új a frontokon. Sztálingrád kérdése már nem aktuális.

1943. június 10., csütörtök

Naponta 5–8 órát dolgozom a Jane Austen-fordításon,¹⁷ de váratlanul lassan haladok, nem annyira a stílus nehézsége miatt (bár itt is akadnak akadályok), maga az írás megy nehezen. Egy gépíró-nővel, azt hiszem, megtriplázhatnám a jelenlegi teljesítményt. Így viszont képtelen vagyok 8–12 oldalnál többet írni, ami kevés. Szerettem volna a hónap végére leadni a kéziratot, hogy legyen miből kifizetni a lakbért.

Mihez kezdek majd, nem tudom. Megint pénz nélkül maradok. Honnan szerezsek 100 000 lejt, amivel túljuthatnék ezen az újabb zökkenőn? Kérjek Nenișortól? Megpróbálhatom, de reménytelen az ügy.

Rosetti azt mondja, a Gide-sorozat megér százezret. Ha találok rá vevőt, eladom.

Várakozás a frontokon. Mintha néhány napon, néhány órán belül nagy események készülnének.

1943. szeptember 8., szerda

Olaszország kapitulált!

Az *Athéné Palace*-ban voltam. A hírt este hét körül Antoine Bibescu¹⁸ közölte, aki véletlenül hallotta a rádióból. Figyeltem, ahogy a hallban az elektromos szikra gyorsaságával terjed a hír embertől emberig. Antoine alig bírta magával. Legszívesebben hangozson kikiabálta volna. Egyszer csak látom, hogy egy olasz tiszt lép be a hallba.

– Siete italiano? – kérdezi Antoine.

Bennem megfagyott a vér. Az ember közelebb lépett az asztalunkhoz.

¹⁷ Jane Austen *PRIDE AND PREJUDICE* (BÜSZKESÉG ÉS BALÍTÉLET) című regényét fordítja álneven.

¹⁸ Antoine Bibescu herceg, M. S.-nal baráti viszonyban állt, a háború alatt néhányszor meghívta corcovai birtokára.

– Sì, io sono italiano.

– Monsieur, vous n'êtes plus en guerre. Votre pays a fait la paix.

1943. december 6., hétfő

Befejeztem a *Pride and Prejudice* utolsó korrektúráit. Meglepne, ha románul sikeres lenne. Túlságosan törekeny, finom, túl szubtilis. Nincs benne semmi durva, patetikus, éles. Egyáltalán nem vagyok elégedett a fordítással, nem elég folyékony. De hoz-e vajon némi pénzt?

Az utóbbi napokban sokszor végighallgattam Mozart Esz-dúr koncertjét, amit vagy négy-öt éve ajándékoztam Leninek. Kölcsönkértem néhány napra a lemezt, és élvezettel hallgattam. Kényszerítem magam, hogy részletről részletre, hangról hangra figyelmesen végighallgassam. Igyekszem minden egyes hangszert különválasztani és végigkövetni. Végtelen boldogság vibrál a gyors részekben, de micsoda szomorúság, melankólia, szívszaggató fájdalom lüktet az *andantinó*ban!

1944. április 8.–május 7.

Négy nappal a bombázás után még mindig bolondokháza van a városban. Az első pillanatok rémülete (senki nem tudta pontosan, mi történik, senki nem akarta elhinni) pánikká változott. Mindenki menekül vagy menekülni készül. [...]

Ma itt-ott elindultak a villamosok. A vonalak nagy része azonban még mindig le van zárva. A fél városban nincs villany. Nincs víz. Nem működik a fűtés. Vízzel tele vödörket cipelő asszonyok és gyerekek jönnek a kutaktól vagy csorgóktól, ahol pillanatok alatt hosszú sorok alakulnak. Egyetlen óra alatt (azt hiszem, maga a bombázás még egy órát sem tartott) teljesen megbénult egy milliós város.

A halottak száma ismeretlen. Egymásnak ellentmondó hírek keringenek. Pár száz? Pár ezer?

Tegnap délután a Grivița negyedben voltam. Az állomástól a Basarab sugárútig egyetlen ház, egyetlenegy sem maradt épen. Szívszorító látvány. Még mindig folyik a holttestek kiásása, még hallani kiáltásokat a romok alól. Az egyik utcasarkon három nő éles sikolyokkal, hajukat, ruhájukat tépve jajgatott egy megszenesedett holttest felett, amit akkor húztak ki a romok alól. Reggel esett az eső, és az egész külváros felett sár-, korom- és füstszag lebegett.

Iszonyatos, rémálomba illő látvány. Nem volt erőm továbbmenni – az undor, az irtózat, a tehetetlenség érzésével tértem haza. [...]

Balzacot olvasok. Egyelőre ez az egyetlen dolog, amihez elég erőt érzek. Nem tudnék dolgozni. Kiábrándultan olvastam újra az egyik darabomat (a *Nagy Sándort*). Nem gondoltam, hogy ennyire rossz. Reménytelen. [...]

Orgonaillat és füstszag az egész városban. Csodaszép tavasz lett hirtelen, egy hét eső után, de az éjszakai és a hajnali bombázások nyomán vastag füstfelhők úsznak a város felett. Hatvan óra alatt öt légiriadó és két bombázás. Benne vagyunk a sodrásban. Pénteken két riadó: reggel és este. Szombaton ismét, most várjuk, mit hoz a mai este. [...]

Víz, villany, telefon a fél városban nincs. (Nálunk van víz és villany.) A villamosok megint nem járnak. Kimentem a városba, de még a központi utcák is teljesen kihaltak. Bárcsak lenne valami értelme ennek az egésznek, vezetne valahová, bárcsak ne lenne felesleges a szenvedés! [...]

Még mindig vannak írói reflexeim. A gondolat, hogy írni kellene egy könyvet Balzacról, még az előző életemből maradt meg. De mi értelme egy ilyen tervnek ebben a mai összeomlásban? Mikor, hogyan, mivel fogom tudni újraépíteni az életemet?

1944. augusztus 29., kedd

Hogy kezdjem? Honnan kezdjem?

Az oroszok bent vannak Bukarestben. Párizs szabad. Az Antim utcai házat lebombázták. Kutyá fáradt vagyok. Így volt megírva, hogy a nagy, lenyűgöző események közepette ne tudjak teljes szívvel örvendezni. Egy ideiglenes szálláson írom ezeket a sorokat, ide hordtuk be, amit meg tudtunk menteni az Antim utcai romok alól. Jól-rosszul berendeztünk magunknak egy kuckót. Nem tudom, mennyi időre szól. A ház lakói bármikor visszajöhetnek, és kidobhatnak.

Képtelenség pontos naplót írni az eseményekről. Káprázatos volt, aztán rettenetes. Szerda óta hihetetlen rohanásban élek, amiről eleinte nem tudtam, hova vezet – a menekvésbe vagy a végső katasztrófába. A szerdáról csütörtökre virradó éjszaka a káprázat éjszakája volt. [...] Az egész város őrjöngött örömeiben. Antonescu kormánya öt perc alatt megdőlt. Megalakult az új kormány. Elfogadták a fegyverszünetet. Még arra sem volt idő, hogy a felszabadult Párizs tiszteletére megigyunk egy pohár pezsgőt, máris utolért az itthoni események lavinája.

Egész éjjel a hajnalban megjelenő *România Liberă*-be írtam. Boldog voltam, hogy a véletlen már a győzelem éjszakáján újságíróvá tett.

Reggel félholtan a fáradtságtól hazaindultam, hogy aludjak egyet, amikor megszóltak a szirénák. Megkezdődött a német bombázás. Ilyen bombázást még nem láttunk, figyelmeztetés, riadó nélkül, szünet nélkül folyt, hatvan órán keresztül, szombat estig az óvóhelyre szorultunk. Szombat este, az utolsó pillanatban érte találat a házunkat. Az utolsó pillanatban lettünk bombakárosultak, amikor már-már partot értünk. De élünk.

Az a rémület csütörtökön, pénteken, szombaton, hogy a németek, ha csak egy órára is, visszatérnek Bukarestbe! Egyetlen óra elég lett volna ahhoz, hogy mindnyájunkat kiirtsanak! Az utolsó szál emberig. Senki, de senki nem szabadult volna...

Ezernyi dolgot kellene feljegyezni. Talán holnap vagy holnapután. Most nem vagyok erre képes. Aludni akarok. Szerdától szombat estig egy szemhunyaszt sem aludtam. Szerdától szombat estig nem húztam le a cipőt a lábamról. Szerdától tegnap estig nem feküdtem ágyban. Csak ledőltem egy-egy matraca, ahol éppen értem.

1944. augusztus 30., szerda

Mindenhol óriási erkölcsi felháborodás. Mindenki igyekszik véleményt nyilvánítani, tisztségeket szerezni, jogokat megszabni. Nem vagyok rá képes. Nem érdekel. Nem akarom.

A legjobb a várakozás. Most nem lehet beszélni. Legfennebb üvölni. Igaz, évek óta várom a pillanatot, amikor végre, annyi kiábrándultság, annyi undor után én is bosszúért kiálthatok.

Egy napon írok majd egy könyvet. Ez a legkosabb, amit tehetek. Nem vagyok a gyűlések, bizottságok, összejövetelek embere. Mindenhova hívnak, a gimnáziumba, az egyetemre, az írókhoz. Mít csináljak ott? Ami mondanivalóm van, majd elmondom a maga idejében. De semmi esetre sem ma, amikor a sok ordítózás közepette meg sem hallanak.

1944. szeptember 2., szombat

[...] Délután moziban voltam. Egy szovjet filmet hirdettek a *Scalá*ban, de négykor már nem lehetett jegyet kapni rá. Így aztán bementem az *Aróba*, hogy annyi év után újra megnézzem az *Intermezzót*, Leslie Howarddal és Ingrid Bergmannal. Az angol nyelv hallgatásának és értésének öröme... Az élvezet, hogy valódi, kifinomult technikával

készült filmet nézhetek. Az összes német és olasz film műrostdból volt. Milyen emberi és emberségében milyen magasztos Leslie Howard!

Utána ismét a *Scala* mellett mentem el, ezúttal az este 6 órás előadásra még tudtam venni két jegyet Belunak és nekem. A híradó rendkívül izgalmas volt. Német foglyok vonulását mutatta Moszkvában. Fáradt, piszkos, rongyos állatok vonultak végtelen sorokban, semmi sem emlékeztetett a Bukarestben masírozó hitlerista harcosok sportos, provokatív eleganciájára. Troglodita figurák, mintha a *Das Reich* antiszemita vagy bolsevikellenes propagandaképeit néztük volna. Milyen könnyű vadállattá züllesztetni az embert! Azok az üde, gondosan borotvált, jól öltözött, kimosdatott, kikent-kifent fiatalok, akik az *Ambasador*ban laktak, talán őszintén hitték, hogy a lengyelországi vagy transznisztriai sárban és vérben meghempergetett zsidók valami alsóbbrendű állatfaj képviselői, és bárki nyugodtan lelőheti őket. [...]

Maga a főműsor valami háborús témájú film volt. Naiv, kissé faragatlan, kissé gyerekes. Mais le coeur y est.

1944. szeptember 5., kedd

[...] Camil Petrescu a félelemtől sápadtan kapaszkodik belém és Beluba. Sajnálom. Halálra van rémülve. Mindenáron bizonyítani, önmagát igazolni, védekezni akar. Mások, nála nem kevésbé fasiszták elég pofátlanok ahhoz, hogy hajlíthatatlan demokratának vallják magukat. Szegény Camil, ő megpróbálja tisztázni magát. Mindig ezt csinálta. II. Károly alatt is, a legionáriusok alatt is, Antonescu alatt is: ő egyre csak tisztázta magát.

1944. szeptember 18., hétfő

Nagy a szomorúság Oroszországban – meséli Vișoianu.¹⁹ Nem látott egyetlen mosolygó embert az utcán. De, teszi hozzá, van a nagy szláv városoknak egy sajátos melankóliájuk. Moszkva, ahogy Varsó is, már a háború előtt is szomorú város volt.

Oroszországban tényleg a háború az úr. Alig látni férfiakat. Mindenhol nők helyettesítik őket. Csúnya, rosszul öltözött nők, naiv csábítási trükkökkel (kirúszozott ajkak, ügyetlenül fésült, igényesnek képzelt frizurák). Nagyon nehéz az élet (négy-öt ember lakik egy szobában), és nagyon drága (130 rubel egy darab szappan). A góg keveredik a kisebbségi komplexussal. Él bennük a nagy győzelem tudata, mégis félnek, hogy senki nem veszi komolyan őket, amitől felháborodnak.

1944. szeptember 20., szerda

Újabb hosszú beszélgetés Vivivel,²⁰ ezúttal csak kettesben. Azt mondja, magának sem meri bevallani, milyen rossz érzésekkel jött vissza Moszkvából. Ő hisz a szabadságban – de ott nincs szabadság. Az emberek rettegnek beszélni, véleményt alkotni, egyértelmű igent vagy nemet mondani. Kétségtelen, hogy Romániának együtt kell haladnia a Szovjettel, de nehéz felvenni velük a kapcsolatot. [...] Alacsony az anyagi és értelmi színvonal. Nagy a tudatlanság, és nagy a nyomor.

Hajlok arra, hogy igazat adjak neki – de mégsem.

Ő nyugati ember. Olyan ember tehát, akinek a kényelem, a jómód, a jóézés, az udvariasság régi megszokás, az élet elengedhetetlen része. Az orosz rendszer pedig mun-

¹⁹ 1944 májusában Iuliu Maniu C. Vișoianut küldte Moszkvába, hogy titkos tárgyalásokat folytasson a Szövetséges Erőkkel Románia háborúból való kilépéséről. Vișoianu szerepet vállalt Antonescu eltávolításában, majd tagja volt a békekötés feltételeiről Moszkvában tárgyaló román küldöttségnek.

²⁰ C. Vișoianu.

kások és parasztok számára létesült, olyan emberek számára, akik csak most tanulnak olvasni, mosakodni, enni. Emberek milliói, tízmilliói számára, akik nagy nehezen kapaszkodnak ki a nyomorból valamiféle alapvető civilizációs szintre. Kifinomultságok nélküli világ az. Minden, amit szeretünk: a diszkréción, a morális elegancia, az irónia, az eszmék iránti tisztelet, az élet esztétista felfogása lehetetlenné válik egy olyan világban, ahol előbb az azonnali problémákra: a fázásra és az éhezésre kell megoldást találni.

Talán abban a hitben ringatjuk magunkat, hogy szabadságvágyunk azonos a tömegével. Nekünk Montaigne szabadsága kell: az értelmiségi ember szabadsága, aki önön magányát védi. A parasztnak, munkásnak, a „tömegnek” egyszerűbb, de sürgetőbb igényei vannak.

1944. október 2., hétfő

[...] Iszonyatosan fáradt vagyok. Nem tudom, mitől. Az egészségem láthatóan megrendült. Rosszul alszom, szédülök, siralmasan nézek ki. Törődnöm kellene magammal, de soha nem tudtam magamra vigyázni.

Semmi új a frontokon, semmi új a belpolitikában. A németek kétségbeesetten, de határozottan ellenállnak. Itt, nálunk pedig a régi reakciós román állam a maga szívós, tompa ellenállásával. Persze semmi komoly. Mindent elvisz az ördög. A németeket a fronton, a legionáriusokat itthon. Közben kis kiábrándulás az örök Romániából, ahol semmi sem változik.

Camil Petrescu felolvasta nekem két „balos” cikkét. Az egyik durva támadás a németek, a másik pedig Gide ellen. Az ördögbe is! Augusztus 23-ig nem volt ideje megírni? Azt tanácsoltam, fogja vissza magát. Camil öt éve folyamatosan csatlakozik valamihez, és tisztázza önmagát.

Tegnap este a színházból hazatérő Norát és Mirceát megtámadta egy orosz katona. Revolvert szorított Nora halántékához, elvett tőlük százezer lejt és... egy órát. Pont őket kapta el. Ezrével vannak olyanok, akik inkább megérdemelnék. Miért pont Nora és Mircea?

1944. december 31., vasárnap

Félórája értem vissza a hegyekből.²¹ Egy napot töltöttem Predeálon, hatot a *Vadászházban*, Dihamban. Nem volt annyi hó, hogy sízni lehessen, mégis jó vakáció volt.

Megható volt annyi idő után újra látni a Bucsecs ormát. Tiszta, fehér fényben rajzolódta ki a téli táj vonalai, csak az utolsó két napon szállt le a köd.

Sem beszélni, sem írni nem tudok. Nem segítenek a szavak. Néha megálltam egy helyben, figyelmesen néztem a tájat, remélve, hogy megjegyzem a körvonalakat, de túl változatos, bonyolult és titokzatos ahhoz, hogy észben tudjam tartani.

Talán nagyon megöregedtem. A hegyekben sem találtam meg a régi csapongó jókedvet. Inkább a melankólia, a szomorúság. Valami tompa fáradságot érzek, és állandóan, mindenhova magammal hordom a gyógyíthatatlan magányt.

Ma van az év utolsó napja. Szégyellek szomorú lenni. Mégiscsak ez az év adta vissza a szabadságunkat. Minden keserűségen, szenvedésen, kiábránduláson túl, ez a legfontosabb. Poldyra gondolok, fáj, hogy messze van tőlem, alig várom, hogy viszontlássam – minden más megbánásba és reménybe olvad.

²¹ A háborút megelőző években M. S. gyakran utazott néhány napos, hetes pihenő-alkotó szabadságra a hegyekbe. Sízni különösen szeretett, 1937–1938 között külön sínaplót vezetett, amelynek egyes részleteit felhasználta a MENEDEK (ACCIDENTUL) c. regényében.